

УДК 342.7(44+477):340.11+341

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.16>

Бадида А.Ю.

*кандидат юридичних наук,**доцентка кафедри теорії та історії держави і права**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПОНЯТТЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ДОКТРИНІ

Актуальність теми прав людини важко переоцінити, адже вони є не лише базовим правовим інститутом, але й ціннісною категорією, що потребує постійного переосмислення у зв'язку з новими викликами. У кризових реаліях важливим є аналіз концептуального їхнього фундаменту та розуміння у різних правових традиціях. Порівняльне вивчення французької та української доктрини дозволяє виявити різні підходи до розуміння сутності прав людини, а також заглибитись у вивчення впливу міжнародного права на формування національних стандартів.

Метою дослідження є з'ясування специфіки концептуалізації прав людини у французькій та українській доктрині, виявлення їхніх спільних та відмінних рис, а також формулювання власного авторського визначення поняття «права людини» з урахуванням сучасного європейського контексту.

Стан дослідження. Права людини, їх сутність та ознаки є предметом аналізу переважної кількості вчених як в Україні, так і в зарубіжних країнах. У цьому дослідженні використано праці українських науковців – П. М. Рабіновича та М. І. Козюбри, із французької доктрини – це Louise Doswald-Beck, Sylvain Vite, Eric Delassus, Samantha Besson, Caroline Sägesser. Звісно, що окрім зазначених вчених, на увагу заслуговують й інші праці, присвячені аналізу прав людини.

Загальний виклад матеріалу. Права людини та їх концептуалізація розвивалися поступово. Цей процес залежить від історичних, соціальних та політичних умов. Найбільшого значення така проблематика набуває за

наслідками Другої світової війни, коли вчинялися найбільш жорстокі злочини проти людства. Важливо підкреслити, що прихильність саме міжнародної спільноти правам людини починається з прийняття Загальної декларації прав людини у 1948 році. Відтоді міжнародне співтовариство запровадило потужні концепції (вони місяться у змісті Загальної декларації 1946 року), які були втілені у ряді національних, наднаціональних та міжнародних правових документах.

У 1993 році Віденська декларація та Програма дій, прийняті Всесвітньою конференцією з прав людини, посилаючись на Загальну декларацію прав людини, підтвердили принцип, згідно з яким усі права людини є нероздільними, взаємозалежними та тісно пов'язаними. Згідно з цим принципом, усі права людини мають однакову важливість для повноцінного розвитку людської особистості та добробуту людини. Відповідно, не може бути ефективної реалізації громадянських і політичних прав без поваги до соціальних, економічних та культурних прав [1].

Тезу щодо того, що першим важливим міжнародним документом, що визначає «права людини» є Загальна декларація прав людини 1948 року, підтримують і вчені Л. Досвальд-Бек та С. Віте та зазначають її особливність у тому, що вона стосується не лише особистих та політичних прав, а й соціальних та економічних. Під час розробки Декларації 1948 року було враховано різні філософії щодо змісту прав людини. Також автори зазначають, що виникли певні труднощі саме тоді, коли була зроблена спроба перетворити

цей документ на інструмент конвенційного права [2, Р. 100].

Варто зазначити про вплив Загальної декларації прав людини на формування так званих регіональних (наднаціональних) документів у галузі прав людини. На рівні Європи – це Конвенція про захист прав і основоположних свобод 1950 року, у Преамбулі якої, серед іншого, визначено обов'язок держав-членів забезпечити «колективне гарантування прав, проголошених у Декларації» [3].

Тоді як Конвенція про захист прав і основоположних свобод має обов'язкову дію, Загальна декларація прав людини розглядається як джерело «м'якого права», тобто слугує ідеологічним фундаментом сучасного розуміння прав людини. Відповідно, у 1966 році були прийняті два Пакти – про громадянські та політичні права та про економічні, соціальні і культурні права.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року вимагає, щоб усі держави-учасниці зобов'язувалися поважати та гарантувати усім особам на своїй території та у межах своєї юрисдикції права, визнані цим Пактом. У свою чергу, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року передбачає, що кожна з держав-учасниць зобов'язується діяти як власними зусиллями, так і через міжнародну допомогу та співпрацю, особливо на економічному та технічному рівнях, у межах своїх наявних ресурсів з метою поступового забезпечення повного здійснення прав, визнаних у цьому Пакті. Основна відмінність полягає у тому, що громадянські та політичні права сприймаються як такі, що не вимагають певного рівня економічного розвитку, оскільки більшість із них стосується індивідуальних свобод. Однак було б неправильно стверджувати, що повага до Пакту про громадянські і політичні права не передбачає створення певних структур на державному рівні. Зокрема, право на справедливий суд потребує певної інфраструктури, а також певної професійної підготовки. Те ж саме стосується політичних прав. Факт

залишається фактом, що реалізація більшості економічних прав вимагає певних ресурсів, а також зусиль, направлених на досягнення оптимальної моделі кращого рівня життя найбільш економічним способом. Справжні труднощі, вважають науковці, виникають, коли справа доходить до тлумачення цього Пакту у конкретних обставинах кожної держави та безпосередньо впливають на характер економічних прав людини [2, Р. 110].

Один із французьких вчених у своєму дослідженні вказує, що права людини, хоч і ґрунтуються на ідеї природи людини, але їм потрібний певний час, щоб ствердитись. Фактично вони є продуктом протистояння свавілля старого режиму та утвердження універсальної природи, яка встановлює рівність усіх людей. Отже, і в цьому полягає парадокс поняття прав людини, хоча ці права є такими, що стосуються позачасової природи людини, все ж є продуктом історії, протягом якої їх визнання та вираження могли набувати різних форм. Це причина, чому поняття має розвиватися, щоб брати до уваги конкретні умови існування людей, які розглядаються як продукт історії та суспільства, з якого вони походять, а не від незмінної сутності людини, реальність якої може здаватися сумнівною. І тут ми знаходимо протилежність між теоріями природного права та юридичним позитивізмом, сучасна концепція прав людини вносить елемент позитивізму у їх визначення [5, Р. 7].

Поняття прав людини та їх характеристики є предметом дослідження ряду вчених. Керолайн Сегесер у своєму дослідженні надає таке визначення прав людини: вони є вродженими правами особи, якими вона володіє незалежно від будь-якого визнання політичною владою [6, Р. 1].

У інтерпретації Саманти Бессон, права людини – це підгрупа універсальних моральних прав, які захищають загальні та основні інтереси людей від державних установ (національних, регіональних або міжнародних). Авторка пояснює, що права людини є моральними правами. Вони відповідають об'єктив-

ним індивідуальним інтересам, достатньо важливим для виникнення зобов'язань. Щоб право було визнано, інтереси, що охороняються, повинні бути зважені з іншими інтересами. Насправді кожному абстрактному праву відповідає невизначена кількість конкретних зобов'язань залежно від обставин. Цей феномен називають «динамізмом прав людини». Другим елементом, що відрізняє права людини від інших моральних прав, є те, що вони захищають фундаментальні та загальні об'єктивні індивідуальні інтереси. Тому вони відрізняються від прав, які відповідають певному статусу чи діяльності, і є загальними. Вони не захищають жодних загальних об'єктивних індивідуальних інтересів, а лише ті інтереси, які мають фундаментальне значення для добробуту. Саме з цієї причини вони є універсальними. Крім того, те, що відрізняє права людини від інших універсальних моральних прав, полягає в тому, що права людини ідентифікуються за посиланням на певну політичну спільноту та рівність статусу у цій спільноті. Права людини захищають основні інтереси, які політична спільнота у цілому вважає рівноправним членством у суспільстві. По-третє, права людини зобов'язують органи державної влади – від національних до міжнародних.

Погоджуємося з С. Бессон щодо того, що природа прав людини є як моральною, так і політичною. Адже права людини існують лише у політичній спільноті і мають політичну функцію. Але сутність їх залишається моральною, оскільки є результатом поєднання основи в об'єктивних інтересах індивідів і політичної рівності, що дає змогу визначити їхню соціально-порівняльну важливість. [6, Р. 56–57].

Тож, позиції більшості вчених зводяться до того, що поява Загальної декларації прав людини 1948 року є важливою віхою в усвідомленні сутності прав людини. Крім того, права людини – це універсальний механізм, організований державою задля захисту людини від різних форм свавілля. Характеристиками прав людини є універсальність, невідчужуваність тощо.

В українській доктрині тематика визначення прав людини, їх змістовного наповнення та характеристик, не позбавлена інтересу. Зокрема, український вчений П. М. Рабінович розглядає права людини через призму соціально-потребного підходу та називає їх буттєвими правами. За його твердженням, будь-яке право людини – це право на задоволення її певних потреб [7, С. 20]. Крім того, автор констатує, що буттєві людські права, їх реалізація впливає із їхньої сутності, а саме – забезпечувати мінімально необхідні умови існування людини у кожному суспільстві. Одним із основних засобів забезпечення такого соціального стану слугує певна уніфікація, стандартизація цих прав і свобод людини, тобто встановлення загальнолюдських (всесвітніх) взірців, еталонів – так званих стандартів, яким мають відповідати права і свободи людини, де б і коли б вона не перебувала, існувала, а також забезпечення різноманітними соціальними інструментами (так званими гарантіями) їхньої реалістичності, здійсненності. З-поміж таких гарантій вкрай важливого значення набули засоби міжнародного рівня, зазначає П. М. Рабінович [7, С. 23].

Представник іншої української правової школи, Козюбра М. І., пропонує таке визначення прав людини: права людини – це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домагатися особа від держави і суспільства, в яких вона живе, та забезпечення яких реальне в умовах досягнутого людством прогресу. З цього визначення випливають принаймні три характерні ознаки прав людини. По-перше, права людини – це не просто певні можливості людини, необхідні для її існування і розвитку, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем економічного, духовного і соціального розвитку людства, а блага, яких може домагатися особа від держави. По-друге, ці блага не є суто моральною категорією, вони мають бути визнаними світовим співтовариством, тобто легітимізовані у відповідних формах (міжнародних договорів, рішень міжнародних судових органів тощо). По-третє, забезпечення цих благ має бути реальним в умовах досягнутого люд-

ством прогресу; не може бути визнане суб'єктивним, юридичним правом людини домагання, яке об'єктивно неможливо задовольнити [8, С. 50–51].

Проаналізувавши доктринальні позиції українських вчених, вважаємо, що сутність прав людини полягає у наявності таких ознак як універсальність та невідчужуваність, орієнтація на гідність та самореалізацію особи, а також обмежувальна функція щодо державної влади. Іншими словами, дефініція прав людини могла б узагальнено виглядати так: це гарантовані національним та міжнародним правом невідчужувані та універсальні можливості особи діяти у межах власної гідності та свободи, які забезпечуються захистом з боку державних органів від будь-яких посягань.

Висновки. Перш за все, слід віддати належне Загальній декларації прав людини 1948 року, яка попри рекомендаційний характер, стала нормативним орієнтиром для міжнародного правопорядку у сфері прав людини. У свою чергу, французька правова доктрина виходить із універсалістського підходу до прав людини, у основі якого Декларація прав людини і громадянина 1789 року. Українська доктрина перебуває у процесі становлення, тому що дефініції прав людини коливаються від елементів природного права до європейських стандартів. Авторське визначення прав людини базується на категоріях гідності, свободи, невід'ємності та захисті від державного свавілля з поєднанням універсальності та соціальних умов.

Анотація

У статті досліджується еволюція та сучасне розуміння поняття прав людини через призму французької та української доктрин. Увагу приділено історичним фактам формування концепції прав людини, у першу чергу, Загальній декларації прав людини 1948 року, яка, попри рекомендаційний характер, відіграла роль ідеологічної бази сучасного міжнародного правопорядку. Будучи джерелом «м'якого права», Декларація здійснила вплив на розробку ряду регіональних (наднаціональних) документів (на європейському континенті це Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року) та двох Пактів 1966 року, що уже є загальнообов'язковими.

У французькій доктрині права людини традиційно розглядаються як універсальні та невідчужувані, а також впливають із ідеї природного права та з досвіду Великої французької революції. Сучасне розуміння прав людини пов'язане з явищем «динамізму». Вони є загальними та захищають ті інтереси, що мають фундаментальне значення для добробуту.

Проаналізовано позиції українських дослідників (П. Рабіновича, М. Козюбри), які визначають права людини як умови існування особи, що повинні відповідати досягнутому рівню соціально-економічного розвитку. У статті простежується, як у сучасних підходах відбувається синтез ідей природного права, правового позитивізму та міжнародного права.

У статті сформульовано власне визначення прав людини як гарантованих національним та міжнародним правом невід'ємних, універсальних можливостей людини діяти у межах гідності та свободи, які захищаються від свавілля з боку органів державної влади.

Ключові слова: права людини; правова доктрина, Загальна декларація прав людини, м'яке право; французьке право; українське право; міжнародні стандарти; людська гідність; свобода.

Badyda A.Yu. The concept of human rights in French and Ukrainian doctrine

Summary

The article examines the evolution and modern understanding of the concept of human rights through the prism of French and Ukrainian doctrines. Attention is paid to the historical facts of the formation of the concept of human rights, primarily the Universal Declaration of Human Rights of

1948, which, despite its recommendatory nature, played the role of the ideological basis of the modern international legal order. Being a source of «soft law», the Declaration influenced the development of a number of regional (supranational) documents (on the European continent this is the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950) and two Covenants of 1966, which are already universally binding. In the French doctrine, human rights are traditionally considered universal and inalienable, and also stem from the idea of natural law and the experience of the Great French Revolution. The modern understanding of human rights is associated with the phenomenon of «dynamism». They are general and protect those interests that are of fundamental importance for well-being.

The positions of Ukrainian researchers (P. Rabinovych, M. Kozyubra) who define human rights as conditions for the existence of a person that must correspond to the achieved level of socio-economic development are analyzed. The article traces how modern approaches synthesize the ideas of natural law, legal positivism and international law.

The article formulates its own definition of human rights as inalienable, universal human opportunities guaranteed by national and international law to act within the framework of dignity and freedom, which are protected from arbitrariness on the part of state authorities.

Key words: human rights; legal doctrine, Universal Declaration of Human Rights, soft law; French law; Ukrainian law; international standards; human dignity; freedom.

Список використаних джерел:

1. Conférence mondiale sur les droits de l'homme, Vienne, 1993. Nations Unies. URL: <https://www.ohchr.org/fr/about-us/history/vienna-declaration> (дата звернення: 27.01.2025)/
2. Louise Doswald-Beck, Sylvain Vite. Le droit international humanitaire et le droit des droits de l'homme. International Review of the Red Cross. P. 99–128. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0035336100084495a.pdf> (дата звернення: 23.01.2025).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.01.2025).
4. Eric Delassus. Droits de l'homme et droits spécifiques. HAL Open science. 2012. 18 p. URL: https://hal.science/hal-00753224v1/file/Droits_de_lhomme_et_droits_spA_cifiques.pdf (дата звернення: 21.01.2025).
5. Caroline Sägers. Les droits de l'homme. *Dossiers du CRISP*. 2009/2. № 73. 88 p. URL: <https://shs.cairn.info/revue-dossiers-du-crisp-2009-2-page-9?lang=fr> (дата звернення: 23.08.2024).
6. Samantha Besson. L'effectivité des droits de l'homme. Swiss Open Access Repository. P. 54–84. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/BESSION_S._-L_effectivit_des_droits_de_l_homme%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/BESSION_S._-L_effectivit_des_droits_de_l_homme%20(2).pdf) (дата звернення: 23.01.2025).
7. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
8. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. 392 с.